

Чедомир М. Лучић

ПРЕДСТАВЕ СТРАНАЦА О ДРУШТВЕНОМ УРЕЂЕЊУ ЦРНЕ ГОРЕ И УЛОГА ПЕТРА I НА ЊИХОВОМ ПРЕИНАЧАВАЊУ

Живјећи у природно неприступачним предјелима и под тешким околностима, становништво Црне Горе није могло ни имати јасне појмове о другим земљама и народима. Патријархални начин живота био је условљен сталним опасностима и споља и изнутра. Извана су то условљавали прво Турци, затим Млечани и Аустрија, а изнутра честе несугласице изазване међуплеменском нетрпељивошћу и крвавом осветом као највећим непријатељем јединства.

Економске недаће и немаштина имале су двоструко дејство: или ослањање јединих на друге ради преживљавања, или стварање конфликта који су водили ка међусобним обрачунима и (пријетећи тако уништавањем) ишли на руку туђинцима. То је водило стварању особитих карактеристика које су се временом уграђивале у њихов менталитет. Налазили су се у позицији да о свему расуђују на свој начин, а свако неумјесно одлучивање могло их је скупо коштати. Отуда се код њих изопштравао дух и јављала животна виталност, али и неповјерење према другима, особито странцима. Непознаник је сматран потенцијалним непријатељем, те је морао прво проћи кроз одређена искушења па тек (иза такве провјере) бивао прихваћен или одбачен.

Стари непријатељи (у првом реду Турци, а затим Млечани и особито перфидна Аустрија) ширили су о њима на Западу чудовишну представу, сматрајући их као „дивљи варварски народ”.¹ Гласине су биле до те мјере застрашујуће да је владало убјеђење како ће они странце „живе испећи и појести кад међу њих дођу”.

¹ Опширније: В. Караџић, „Црна Гора и Црногорци” (1837).

Насједајући на такве безумности, ријетко се ко из западно-европских земаља усуђивао на авантуру посјете. То је доводило до изопачених судова о њима, па и до погрешне топономастике те сасвим наопаког гледања на језик, који је довођен у везу са грчким дијалектом.² На основу тих, кривих, сазнања се и црногорски центар негдје зове „Атиње“³ (вјероватно погрешно изведено од Це(тиње), због особености акцентуације ове именице у катунском говору), док се народ сматра „простим разбојницима“.⁴

Оваква гледишта, подстицана од спољних непријатеља, давала су одвише мрачну слику, која се на Западу дијелом почела исправљати тек Караџићевим чланком „Један поглед на Црну Гору у јесен 1834. године“, а нарочито његовом књигом „О Црној Гори и Црногорцима“. Из овог дјела се детаљније виде не само обичаји него и особине и политичка гледишта, а такође има доста разних досјетки и анегдота.⁵

Док народ није умιο схватити тежину посљедица кривог информисања, дотле су се његове владике (као носиоци духовне и свјетовне власти) стално трудили да ту изокренуту слику поправе и да непримјерено представљање ове земље, ако не исправе оно бар ублаже.

Владика Василије је писао „Историју о Црној Гори“ из политичких разлога, али то не занемарује ни могућност да су га на то упућивале и поменуте околности, без обзира на то што су Руси могли имати колико-толико ближе обавјештење.

Поред свих мањкавости у описима, па и знатних произвољности о много чему, занимљива су запажања француских официра, пуковника Виале и маршала Мармона. Иако и један и други имају прво на уму војничке (освајачке) циљеве, ипак су нека њихова гледања на народ и на начин руковођења Петра I значајна и као историјски материјал.

Читајући њихове мемоаре уочава се дивљење према црногорском родољубљу, без обзира на примједбе у којима им приказују заосталост на неприхватљив начин.⁶

Слабо отварање Црне Горе према свијету (особито према земљама Запада) било је условљено, дијелом, и њеним нарочи-

² Ово тврди и француски пуковник Виала у свом „Путу за Црну Гору“ (1820).

³ У тексту VII издања речника Саксонца Брокхауса, 1827. — Видјети: Павле Поповић, *Из књижевности*, књ. III, Београд 1926. стр. 64.

⁴ Јевто Миловић наводи да се слични „украшни придјиви“ о овом народу могу наћи и у задарском државном музеју, „као пријев у гјесми дивљи и варварски народ“ — *Историјски записи*, Цетиње 1949, св. 1 — 2, стр. 50 — 61.

⁵ Није искључено да је имала утицаја и на краља Фридриха Аугуста II да (као пасионирани ботаничар) посјети Црну Гору, 1838. године.

⁶ L. C. Vialla de Sommieres: *Voyage historique et politique au Monté-gro. Парис, 1820. а такође у Mémoires du Marechal Marmont, Duc de Raguse, du 1795. а 1841. — Paris, 1857.*

тим осјећањима према Истоку и имагинарном схватању о родбинској вези са Русима. Све што је могло имати било какве везе са том далеком земљом прихватано је као своје. Стога су и повремена непријатељства других према руском народу примана на тај начин.

Како са те стране није било бојазни није се јављало ни сумњичење, те се отуда могло проносити штошта и мимо реалног очекивања. Стога се лакше разумије и прихватање Шћепана Малог за господара, јер је он, наводно, „руски цар”.

Питање је да ли би икоји други народ на свијету прихватио (слободном вољом) туђинског за свог господара (без обзира на исконоке, родбинске или било какве друге везе), а камоли „изганог”. Црногорци су, вјероватно, у томе једини. Они иду и у ту крајност, па чак прелазе и преко многих недоличних понашања овог самозванца, правдајући му и неумјеће у руковођењу одбраном земље, па и личну страшљивост, само зато што је руског („славјанског”) поријекла. Ту се, дакле, огледа она инстинктивна, готово необјашњива, тежња ка повезивању са потомством заједничких (исконских) предака о којима су вјековима могли само маштати и нагађати.

Руска заинтересованост за њих била је сасвим другачија и, углавном, свођена је само на ужи круг Двора, који је увијек гледао искључиво личне интересе, условљаване потребом за политичким балансирањем према осталим државама на Балкану, као и другдје у Европи.

Петар I је желио присне односе са Русима, не само из родбинских и политичких него и из културно-економских и других разлога (у чему је значајнију улогу имала и вјерска повезаност), али се трудио да и према Западу дјелује отвореније.

Чињенице које поткрепљују ову тврдњу оставили су нам француски официри, који су имали прилике да га ближе упознају, као ратног непријатеља, човјека и државника.⁷

Виала је, по Мармоновом запажању (а овај на основу Наполеонових инструкција), све детаљно биљежио и (иако на свој начин и катакд погрешно) тумачио. По њему су Црногорци прост народ, са примитивним обликом живота, склони конфликтима и; усљед племенске заосталости, често необјективни (особито у доношењу судова, гдје пристрасност према роду има предност над реалношћу). Пише да му је и митрополит Петар говорио како има тешкоћа у мијењању навика код њих, јер нове тешко прихватају итд.

Упркос низа примједби које се могу дати на Виалин приказ Црногораца, ово је његово дјело значајно због откривања овог народа Западу у реалнијим оквирима. Уочио је, нпр., њихово родољубље, „оданост и потчињеност... своме Владици” и

⁷ Цит. дјела Виале и Мармона.

исправно утврдио да се она „заснива... на његовим стварним личним заслугама, које су непроцјењиве и које заслужују поштовање сваког пријатеља слободе”.⁸

Мармон⁹ види неограниченост владициног утицаја¹⁰ који им је могао доста сметати у случају да су се упустили у ратне операције за освајање Црне Горе.¹¹ По њему су они „варвари”, не треба им вјеровати, али нијесу дивљаци већ доста оштроумни и, изнад свега, личној и заједничкој слободи привржени, а владици вјерни.

Неспорно је да је овакво извјештавање утицало на мијењање гледања на Црну Гору и појачавало жељу за посјетама.

То је, вјероватно, подстакло и Виљема Барната, енглеског лорда, на долазак, о чему је Медаковић оставио занимљиве забиљешке.¹² Његови утисци били су пријатни, а у част доласка „приређено је велико весеље. Савјетници Петра I Сима Милутиновић и Матија Вучићевић, и црногорски народ трудили су се да се покажу према њему пажљиви и да му укажу сваку могућу почит”.¹³

Задивљен таквим дочеком „и гледајући на младог Рада, који бјеше благе нарави, скроман, лијепог лица и узраста, уз то бистар и склон к науци — допане му се и заиште га у његовог стрица, да га поведе са собом у Лондон и да га ту васпитава. За младога Рада била је ово највећа радост. Али његов стриц владика, који знаваше што је туђи свијет, туђи обичаи и шта је младост, није се могао склонити дати своег синовца онамо, Ђе родитељског надзора нема, Ђе своје вјере нема, и да он по повратку у свој врлетни завичај не би био за Црну Гору, нити Црногорци за њега”.¹⁴

На основу ове Марковићеве биљешке уочљиво је да је Петар I далековидо одмјерио све посљедице које би произишле из прихватања понуде. Знајући природу сународника закључио је да Раде, образован у енглеском високом друштву (без обзира на све своје карактерне црте), не би одговарао тадашњим потребама овог народа. Новоформиране навике, високо образовање и животни искуство, стечено у таквој свјетској метрополи, удаљило би га од њих и развило му апатију и песимизам, иначе риједак за менталитет динарског човјека. Није хтио да му насљедник буде **однарођена**

⁸ L. C. Vialla de Somnieres: *Voyage historique et politique au Monténegro*, Paris 1820, — Том II, стр. 367.

⁹ *Mémoires du Marechal Marmont, Duc de Raguse, du 1795. a 1841.* — Paris 1857, Том II, стр. 557.

¹⁰ Цит. дјело, Том III, стр. 58.

¹¹ Исто, стр. 445. и 446.

¹² Милорад Медаковић, П. П. *Његош последњи владајући владика црногорски* — Нови Сад 1882, стр. 38. и даље.

¹³ Ј. Миловић, *Историјски записи*, 7/1951, св. 7—9, стр. 402 — 404.

¹⁴ Милорад Медаковић, П. П. *Његош последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад 1882, стр. 38. и 39.

личност, макар и по цијену мањег квантума знања. Разлози за то су, наравно, и у вјерском опредјељењу и политичком наслањању на јединородни словенски Исток, али и бојазан да му се ни овај (као и раније одабрани Ђорђије) не би вратио и прихватио наслједство.

Одушевљен срдачношћу на коју је наишао, Барнет је обећао нову посјету Петру I, што показује да је тежња црногорског митрополита била заинтересовати развијени Запад за прилике у његовој земљи и тако одстранити разне противничке шпекулације на рачун ње. Крајњи циљ свега могле су бити и шире ослободилачке тежње, за које је требало припремати јавно мњење развијене Европе, слично ономе какво је претходило грчком устанку на почетку 19. стољећа.

У погледу преиначавања било чијих схватања о Црној Гори, Петар I није радио путем било каквог сукобљавања. Нимало није крио црногорску традиционалну порочност, али је знао нагласити који су све разлози до тага довели, те објашњавати да овај народ под оваквим условима треба разумјети. Слобода у односу на освајаче скоро да се равнала са слободом човјека према човјеку. Отуда његово непрестано залагање за правдољубље унутар земље, а то је, посредно, требало да покаже свијету стварну слику о овом народу.

Ипак, број посјетилаца Црне Горе, који би оставили значајнија запажања о овом народу, све до пред крај владавине Петра I доста је мали. Писања су или тенденциозна и под утицајем неке стране агентуре, или су одвише исконструисана тако да не представљају никакав стварни допринос науци. Многе од таквих неистина је, са пуно успјеха, разобличи Андрија Кухарски, универзитетски професор у Варшави, послѣ свог боравка у Црној Гори 1829. године.¹⁵

Колике су разлике у гледањима на прилике у овој земљи биле касније, а чему је допринијело стално и свестрано залагање владике Петра I током своје скоро пола стољећа дуге владавине, види се и из студије савјетника руског двора Александра фон Ројца.¹⁶

Овај знаменити научник, иначе професор на Правном факултету у Дорпаду, боравећи једно вријеме у Далмацији, а затим у Боки и Црној Гори, оставио је запажену студију која је незаобилазна приликом проучавања страних гледишта о Црногорцима. Студија се зове „Слободне земаљске општине Црне

¹⁵ Андра Гавриловић, Андрија Кухарски у књизи „Словенска путовања” — Београд 1922, стр. 42 — 59.

¹⁶ С обзиром на чињеницу да је Ројц посјетио Црну Гору током маја (од 26. до 30) 1832. године, дакле на нешто више од годину и по дана послѣ смрти владике Петра I, може се поуздано закључити да је затекао приближно овакве друштвено-економске и политичке односе какви су били на крају његове владавине.

Горе (Монтенегро) — прилог упознавању јужнословенскога племена”.

У првом дијелу овога рада, под називом „Црна Гора — полагај и устав”, аутор чисто научним прилазом описује прво Бокоторски залив са свим његовим привлачностима, а затим наставља о планинском склопу који се назива Црна Гора.¹⁷

Поред сопственог запажања, овај писац је користио и праћу из других страних извора, па и са подручја Аустрије и Њемачке. Занимљиво је да се и критички осврће на поједине изворе. Тако нпр. напада неке аустријске писце лажних текстова, којима је био циљ криво представљање прилика у Црној Гори. За један такав из листа „Аусланд”¹⁸ вели: „Тај посљедњи чланак је ипак пун мржње и одвратности. Он потиче од писца који није био у Црној Гори. По свој прилици га је написао неки Аустријанац, јер сам само код Аустријанаца наишао на такву чудновату оторченост према овоме сиромашном, суровом малом горштачком народу. И сами католици у Котору испољавају више саосјећања према Црној Гори и не поричу да су у сродству с Црногорцима”.

Позивајући се даље на коришћену литературу, он каже: „Најпривлачнији опис Црне Горе налази се у успоменама морнарског официра Владимира Броњевскога, који је служио под заповједништвом вицеадмирала Димитрија Никојаевича Сењавина у годинама 1805 — 1810”.¹⁹

Ројц претпоставља величину Црне Горе „од 95 до 100 квадратних миља са 50 до 60 хиљада људи”. Дивећи се, још из Котора, каменитим планинама, истиче: „Горе на оним стрмим литицама живи, безбједно и независно, сурови горштачки црногорски народ”.

Повезујући природну условљеност Црне Горе за лакшу одбрану са прилагођеношћу њених становника, закључује: „Јер ко би само могао да допреми горе на беспутне стијене ратни материјал који би угрозио њихову слободу и ко би тај материјал могао корисно употријебити? Напротив, у рату по брдима и са вјештим стријелцима Црногорци су бољи од свакога. Али каква би и била добит кад би се човјек изложио једном таквом крвавом напору?”

Његово гледање у том смислу се не разликује од савременог. Спој географског положаја (који је условљавао традиционалну самосвјесност и изолованост у привредној заосталости) са неисплативости освајачких похода на ове просторе, и непрезање

¹⁷ Овај рад је превео Ј. Миловић — Зборник за славистику, 1/1970. стр. 163 — 175, а такође и у књизи, П. И Петровић — Његош... — Никшић 1985, стр. 60—98.

¹⁸ Служећи се научним методом критички приступа грађи наводећи изворе, нпр. „Аусланд” — 1832, № 194.

¹⁹ Dr Bergmann's Magazin für Russlands Geschichte, Länder — und Völkerkunde, том II, свеска 5 — Санкт Петербург, 1818. — 1819.

ни од чега ради одбране, били су главни темељи на којима је почивала црногорска слобода.²⁰

Овај образовани странац је, колико се да запазити из његове књиге, умјешно раздвојио своје утиске о овој земљи (који су задивљујуће пријатни) од стварности. Дивећи се њепотама природне опорости и специфичностима кречњачких облика, те оскудној разноликости вегетације, он повезује и сам менталитет становништва са таквом природом. Зато и тврди: „Такву земљу могло је да одабере за своје пребавилиште само оно племе које више цијени слободу од самога живота”.

Ројц не представља Црногорце (као што су то радили многи тенденциозни извјештачи раније) као некакву примитивну групу пацију, која наводно личи само на саму себе. Нарочито истиче њихову природну изопштреност и прилагодивост приликама, а „што се тиче језика и начина живота” то уклапа у одлике динарског човјека; иако су они, како каже, „сви највећим дијелом српскога огранка”. По њему Црногорац „дјева више јуначке и ратне пјесме о дјелима својих предака, а нарочито о незаборавном Марку Краљевићу”.

Истичући непрестани опрез који условљавају „породична непријатељства”, тј. међусобни обрачуни, запажа да је човјек овог поднебља у непрестаној неизвјесности. Међутим, карактерише га и низ других недостатака. „Он је похлепан на пљачку, уз то смион, суров и крволочан, јер је његов обесправљени положај у турској владавини од њега створио разбојника, а његов ратнички живот очеличио је његову храброст и његово осјећање своје вриједности”. Неповјерљивост „према странцу” Црногорац надокнађује отвореношћу према својима „и има пуно смисла за правду, али је он и ташт, хвалисав и охол; лако је увредљив, а затим је сурово плаховит; освету сматра својом светом дужношћу. Исто тако је вјерно привржен пријатељима и лако жртвује свој властити живот за савезника или за непријатеља с којим се помирио”.

Црногорци су, дакле, иако испред Турака избјетли и према туђину затворени народ, остали стални непријатељи само ономе ко посегне за њиховом слободом и ко се супротставља њиховој вјероисповјести. Иначе су вјерски врло толерантни, јер: „Они су увијек лучили свјетовно од духовног и ради тога је њихова грађанска слобода остала неповријеђена”.

У овом раду се наводи примјер у Доброти уважавања и поштовања према становништву западног вјерског обреда, које је „можда још веће него према саплеменицима грчко-православне вјере у Котору, иако су Доброћани фанатични католици”. То је,

²⁰ Сазнања о Црној Гори Ројц је налазио и у биљешкама извјештаја: „*Relazione del Sangiaccato di Skutari da Marino Bolizza, nobile di Cattaro*. Mart. zu S. Marco in Venedig 1. VI god. — 177 Ц. до најстаријих бележака о њој.

по Ројцу, потврда да би овај народ, кад би се његове животне прилике поправиле, могао бити спона добросусједства, иако је у времену посјете овог странца општенородно увјерење још увијек било укоријењено да је ратовање, и поред жртава, најбољи извор зараде.

Говорећи о државном уређењу Црне Горе из доба Петра I, он сматра: „Било би погрешно претпоставити да је данашњи устав ове горштачке земље резултат политички чисте теорије о бољим или горим државним облицима итд. Он није ништа друго него праоблик који се преко природе објелодањује људском друштву. Тај праоблик је још дуго владао, иако је још у историји словенских народа била доста у руке врховна власт једном једином лицу”.

Другим ријечима, начин живота у посебно тешким условима доводи до тога „да се људско друштво враћа од префињеног и рафинисаног државног живота ка праоблику”. Ради употребења у вези са тим наводи преријски начин „америчког природног живљења”, гдје налази сличности за крвну освету те упућује на „Насљеднике и прерије” од Купера. То црногорско назадовање је, у ствари, повратак „из врло образовног друштвеног живота у природно стање. Они су, мисли Ројц, морали поново изићи из њега да би створили прикладни облик који одговара данашњој цивилизацији. Што се тако нешто брже догодило „томе су узрок њихове прилике, а исто тако су криве околности што су се Црногорци зауставили на културном степену који су били једном досегли или што су они само мало напредовали”.

Ројц је као правник, изгледа, више разумио (или га је, можда, више привлачило) обичајно право код Црногораца, него сам начин владавине митрополита Петра I. Ту, изгледа, некритички потпада под утицај страних (праворазредно аустријских) извора, јер владавину овог митрополита, сасвим произвољно и нетачно, дефинише „самовољном и неограниченом”.

Међутим, да би нашао компромис између прочитаног и утврђеног, додаје да „је она (власт — Ч. Л.) наравно била заснована на наклоности и неограниченом повјерењу”. Сам израз „самовоља” у владавини Петра I није срећно изабран, а да и сам аутор тако не мисли види се из даљег истицања како тај „период није повриједио ни један облик владања за вријеме кога се изражавала народна слобода, него се владар задовољио да искључиво управља чистом снагом интелигенције, убјеђивањем, а у крајњем случају религиозном анатемом, тако да се на крају тога периода није ништа измијенило од онога што је раније било. Наравно, наставља даље Ројц, духовна владавина, или она која се уопште ослања на вјеру, врши из основа јачу моћ на духове него сурова сила, али је баш због тога њен положај и слабији”. Он се даље диви владавини владике Петра I, тврдећи да начин „као што је

он то радио, захтијева свакако високи степен унутрашњег, моралног савршенства, достојанства и крајње обзире”.

Са доста познавања приказује положај старјешина у Црној Гори (гувернадура, сердара, кметова, кнежева и слично), као и начин ратовања Црногораца.

У поглављу студије „Црногорске правне навике и обичаји” исправно закључује: „Тај народ је сасвим слободан и он може тешко да схвати права неке такозване државне власти која би га присиљавала на нешто”. Детаљнише о крвној освети и „крвнини”, тј. надокнади за убиство у случају измирења, и то доводи у везу са неким руским обичајним карактеристикама. Углавном то његово приказивање крвних умира слично је ономе у Вуковој књизи „О Црној Гори и Црногорцима”.

Сличност са руским правом по питању лоповлука Ројц налази и код Црногораца. Такође прави упоређења са запажањима опата Фортиса у дјелу „Путовање по Далмацији”, у којем налази заједничког са тамошњом општином Пољица, а наводи и Бродманова уочавња.²¹

Примијетио је да нема правног ограничења за напуштање земље. „Никаква принудна дужност не веже Црногорца за његову отаџбину ни за њено друштвено уређење. Он је слободан и може је напустити у свако вријеме. Ова држава не мора да иде ни за кавим посебним интересима који су одвојени од интереса појединаца. . . Немогуће је увриједити величанство, јер је народни владар црквени поглавар чија вјера још није уздрмана. Он је најсветнија особа и добротинитељ, утјешитељ, а често и хранитељ својих сиромашних поданика. То је човјек који само даје а ништа не узима”.

Имовинскоправни односи, као и општесловенско породично патријархално старјешинство, такође су обухваћени овом књигом. Ројц је добро запазио да се уговор и више одржавају на обећаној ријечи него на писменој потврди (с обзиром на неписменост), па и поред тога „злонамјерност и злоупотреба повјерења више су обуздани у Црној Гори него у неким државама Европе са многим законима и многим судијама”.

Интересатан је и закључак овог писца о праведности суђења, ако се упоређује са овим у Црној Гори: „Тамо гдје је право замршеније и због мањкавог правног образовања запетљано, тамо гдје морално образовање и поштење спадају у рјеђе особине судског службеника, ту ће, по правилу, истински и правољубиви избрани судија из Црне Горе имати значајно првенство над постојећим судијама и професионалним правницима”.

Ова књига је имала јак утицај и заинтересовала је многе филологе и друге научне раднике Европе да се више окрену про-

²¹ *Brodman, Memorie politico-economiche di Trieste, Istra, Dalmazia e Ragusa, Venet. 1822.*

учавању црногорских особености. Петар I је својим реалним приказивањем у томе успио, посједујући „бриљантне особине”,²² иако је народ био „сувише прикован к својим старим обичајима”.²³

Dr Ćedomir M. Lučić

LES NOTIONS DES ETRANGERS SUR LA
SYSTEMATISATION SOCIALE AU MONTENEGRO ET LE
ROLE DE PIERRE I^e SUR LEUR MODIFICATION

Resumé

Vivant dans des régions inaccessibles naturelles la population du Monténégro était isolé des autres peuples voisins. Les misères économiques l'acheminaient à la liaison réciproque pour sa propre existence mais l'introduisaient aussi dans des conflits sur des biens si petits, en la menant vers des querelles et la vendeta comme conséquence de cela. Une telle manière de vie et la méfiance envers les étrangers les illustraient comme un peuple demi-sauvage. Une fausse notion sur les Monténégrins était aussi excitée par l'agence diplomatique autrichienne. En effet, Vienne avait des aspirations non seulement sur les territoires monténégrins mais aussi sur tous les territoires slovènes, c'est pourquoi elle prétendait d'empêcher chaque leur affirmation. Probablement c'est cela qu'incita l'évêque Vasilije d'écrire l'histoire sur le Monténégro afin de changer l'image de ce peuple.

Le colonel français Viala a décrit la vie patriarcale de ce peuple et ainsi, à l'Ouest on commencé de changer l'opinion sur les Monténégrins. Dans ses memoires il a affirmé correctement que la bienveillance des Monténégrins envers la Russie n'avait pas de bornes. Cela explique l'acceptation à la légère de Sćepan Mali pour Seigneur des Monténégrins.

L'évêque Pierre I^e s'efforçait, d'ailleurs, d'amener à la raison ses concitoyens, mais il informait aussi les étrangers de regarder la conduite de cette population par les liens de cause et de conséquence. Cela peut aussi être constaté à la base des notices du maréchal français Marmont.

Le changement de l'opinion sur les Monténégrins influença le comte anglais William Barnett de visiter le Monténégro en 1829. Celui-ci était disposé d'amener le successeur de l'Evêque, Radivoje Petrović en instruction à Londres, ce que son oncle versé n'a pas permis. Beaucoup des écrits tendancieux sur le Monténégro furent démasqués par Andrija Kuharski, professeur à l'université à Varsovie, après son séjours au Monténégro en 1929. Pourtant personne n'a donné une meilleure vue sur l'organisation sociale dans ce pays que Alexandre Von Rojc (conseiller à la cour russe et professeur à la faculté de droit à Dorpad). En effet, il a considéré critiqueusement tous les écrits jusqu'alors (avec assez de succès) et il a étudié la création de l'ordre juridique au Monténégro le liant au droit coutumier, tel qu'il était moins ou plus conditionné par les corconstance de vie comme aux autres peuples aussi. Il a décrit la prédestination géographique de la défense, les spécificités de l'homme de Dinara et ses formes comme «branche serbe», en concluant en se sens: «Un pays pareil ne pouvarit pas choisir comme son domicile qu'une tribu qui estime la liberté plus que sa propre vie». Quoique quelques vues de Rojc (liées particulièrement avec l'opinion du Métropolitte) ne peuyent pas être acceptés, il a toutefois donné une contribution considrable à la science. (Surtout par la réexamination critique de la littérature jusqu'alors). Mais, malgré tout on trouve les jugements les plus objectifs dans l'oeuvre de Vuk Karadžić «Le Monténégro et Boka Kotorska» (1837). (de tous les aspects).

²² Vialla, „Voyage...” Tom I — стр. 391.

²³ Vialla, „Voyage...” — Tom II — стр. 67.